

УДК 364.362+331.5:338.48

Г. О. Крапівіна,

кандидат наук з державного управління,

ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ВОЛОНТЕРСТВО ТА ВОЛОНТУРИЗМ: НЕСТАНДАРТНІ ФОРМИ ЗАЙНЯТОСТІ В ТУРИЗМІ

Постановка проблеми. Волонтерство та волонтуризм у світі розглядаються як особлива сфера діяльності, якій притаманні й загальні закони економічного розвитку та єдині правила та закономірності діяльності, й особливості, пов'язані із специфікою надання волонтерських та волонтуристських послуг. Під впливом останніх закономірностей розвитку волонтерства та волонтуризму набувають специфічних рис (в туризмі зокрема), які дозволяють визначити їх і поширенням соціально-трудових відносин, і туристичною діяльністю як зайнятістю в сучасних умовах.

Аналіз останніх публікацій. Незважаючи на те, що проблемами соціально-трудової сфери, а саме зайнятості займалися Д. Богиня, О. Грішанова, Р. Колосова, А. Колот, Г. Мелік'ян, В. Петюх та ін., дослідження й трансформації зайнятості в окремих галузях (туризмі зокрема), й поширення в них соціально-трудових відносин потребують ще більш систематизованого та обґрунтованого підходу.

Перші кроки в узагальненні світової історії та теорії, а також вітчизняної практики волонтерського руху зробили О. Барабанова, О. Бережна, О. Дорогавцева, О. Караман, Н. Кондрашова, В. Кратінова, Н. Ларіонова, А. Мартинов, О. Мєденцева, О. Песоцька, А. Соколов.

Метою статті є обґрунтування визначення волонтерства та волонтуризму як нестандартної форми зайнятості в туризмі в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В ході реформ, що проводяться в Україні, соціально-трудова сфера піддалася деформаціям більше, ніж інші області економіки. Про це свідчать, зокрема, «різке падіння рівня життя населення, зростання безробіття, втрата мотиваційного потенціалу практично за всіма видами особистих доходів, зниження продуктивності праці тощо, й не лише в Україні» [1].

Видатний український вчений А. Колот вважає [2], що «соціально-трудову сферу можна розглядати як специфічний соціальний інститут, що забезпечує реалізацію функцій суспільного значення та задоволення потреб соціуму». Зокрема в туризмі: реалізацію права громадян на працю й забезпечення зайнятості фахівців, одержання трудових та інших доходів від участі в суспільному виробництві та продукуванні туристичного обслуговування населення, розвиток міжкультурних комунікацій в процесі безпосереднього докладання праці організаторів туристичної діяльності, задоволення рекреаційних потреб населення (рис. 1).

рів туристичної діяльності, задоволення рекреаційних потреб населення (рис. 1).

Складовими сукупності функцій суспільного значення, що реалізують соціальну сутність праці в туризмі, є:

функція створення матеріальних і духовних благ, суспільного багатства полягає в створенні в результаті праці благ і можливостей для задоволення людських потреб в туристсько-рекреаційній діяльності; характеризує загальну природу праці в туризмі, що не залежить від форм соціальної організації цього життя;

функція складання основи суспільства і суспільного ладу, що впливає з двоякої природи праці в туризмі: конкретної трудової діяльності фахівців з туризму та суспільних зв'язків й відносин, що виникають в процесі їх праці;

функція міри розподілу суспільного багатства та споживання;

функція сфери самовираження, самоствердження та розвитку людини [3].

Остання функція реалізується в створенні таких умов праці, за яких праця стає не тільки засобом задоволення потреб людини, а й сама перетворюється у важливу життєву потребу, засіб самовираження, розкриття та реалізації творчих можливостей працівника. Складові прагнення творчо працювати завжди виявлялися в суспільстві низкою ініціатив, рухів тощо.

Потреби соціуму та особистості досліджували визначні вчені минулого та сучасності – Дж. Гобсон, К. Гельвецій, Ф. Гегель, К. Маркс, М. Вебер, Ф. Гайек та ін. Вони вважали потребами вираження природи людини та відносили їх до ключових економічних категорій.

Отже, потреби (й в туризмі зокрема) – властивість живого, яка спонукає його до активності або викликає інші реакції завдяки відображенню надлишку, недостатності чи відсутності чинників (речовини, енергії, інформації), що позитивно або негативно впливають на життєдіяльність організму, людської особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства загалом. Потреби – це категорія, що відбиває ставлення людей до умов їх життєдіяльності.

Потреби соціуму мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Їх класифікація та типологія включає ставлення до природи; до існуючих засобів життя;

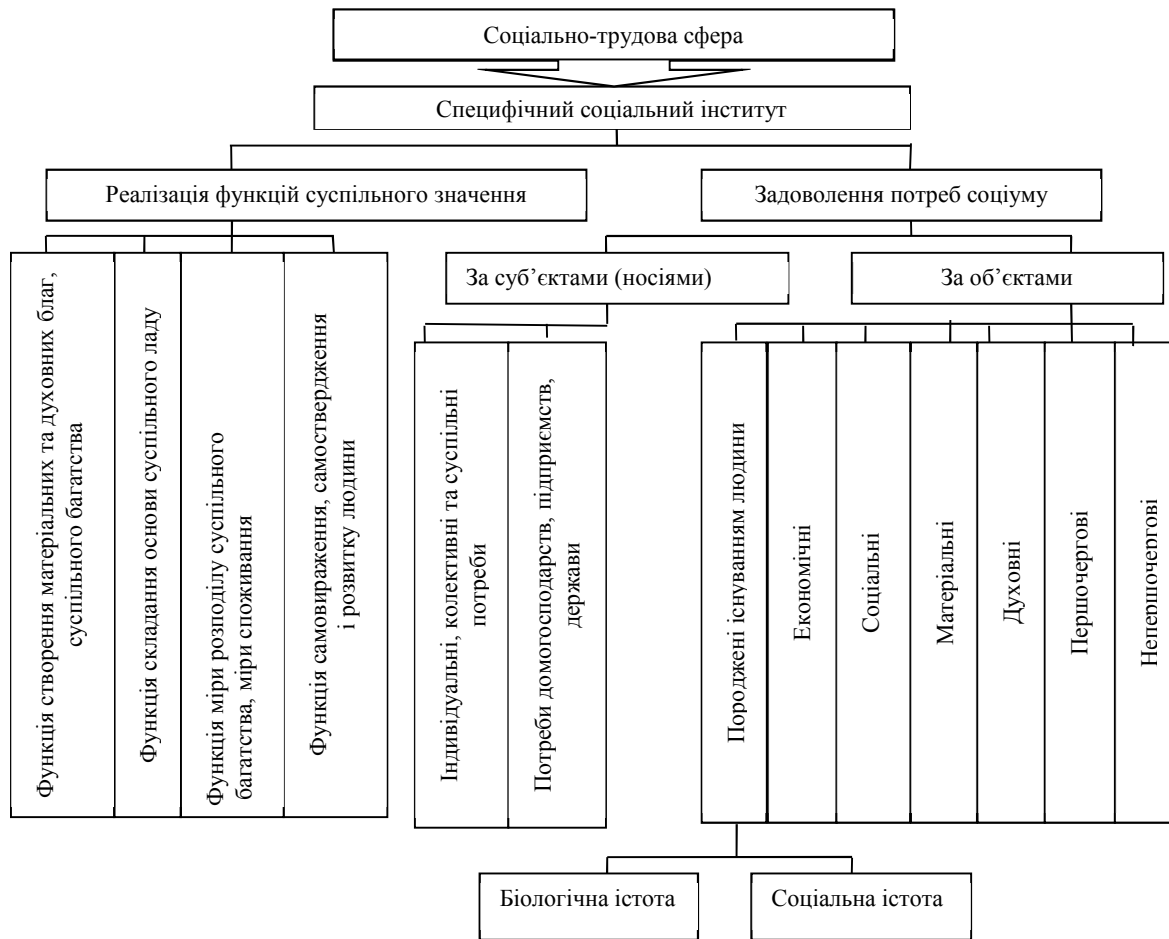

Рис. 1. Структура соціально-трудової сфери

Розроблено автором.
Джерела: [3 - 5].

до себе та інших людей; до праці та дозвілля. Потреби можна класифікувати, насамперед, за суб'єктами (носіями) та об'єктами.

За суб'єктами потреби поділяють на індивідуальні (рис. 2), колективні (рис. 3) та суспільні; потреби домогосподарств, підприємств та держави як особливих суб'єктів економіки. Індивідуальні та колективні потреби в волонтерстві та волонтуризмі є специфічними, включають потреби, притаманні різним сферам людського життя.

Індивідуальні потреби урізноманітнюють суспільне становище індивіда, підвищують якість та ускладнюють уклад його життя, підвищують умови формування особистості, входження в спільність волонтерів та волонтуристів, формування волонтерського та волонтуристського відношення до інших та бажання впливу на них, насолоду від взаємовигідної дружби, особисте зростання, потреби громади, спілкування, пошук друзів, допомога людям, потреби сім'ї та друзів.

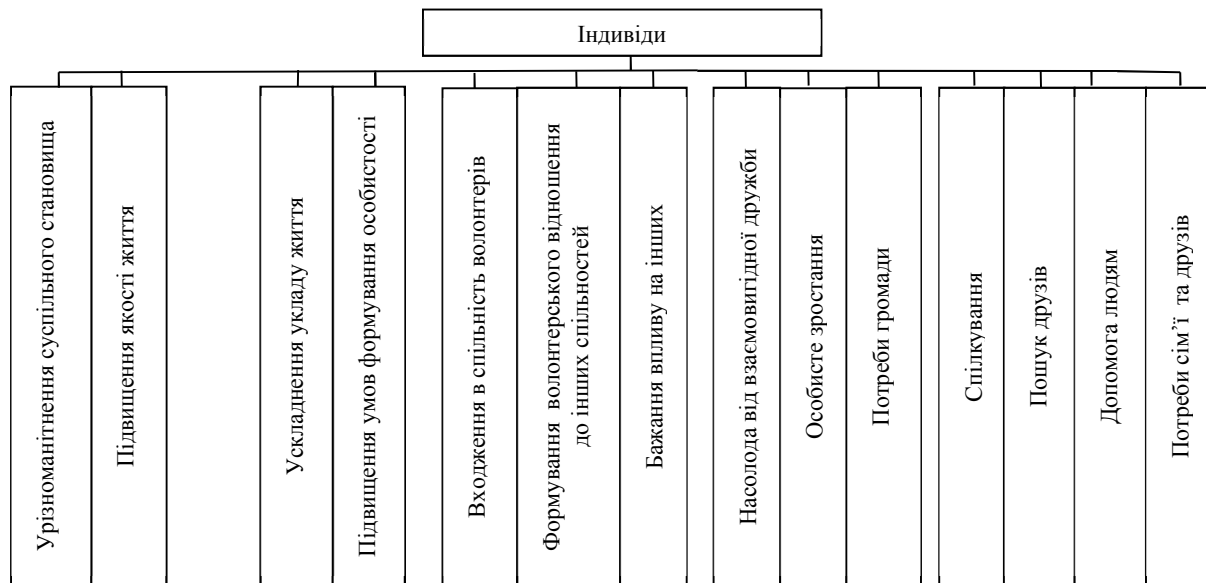
Колективними потребами в волонтерстві та волонтуризмі можуть бути сприяння сталому розвитку, здоров'ю, добробуту суспільства, врахування його інтересів у власній діяльності та відповідність впливу власної діяльності на споживачів, працівни-

ків, громади і навколишнє середовище, дотримання високих стандартів операційної та виробничої діяльності, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом, зважання на очікування державних органів, відповідність чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки, інтеграція в діяльність та практику відносин волонтерської організації, мінімізація шкідливого впливу на навколишнє середовище, створення довірливих взаємовідносин між бізнесом і суспільством.

За об'єктами потреби класифікують на породжені існуванням людини як біологічної істоти та породжені існуванням людини як соціальної (суспільної) істоти; економічні, соціальні, матеріальні, духовні; першочергові та другорядні.

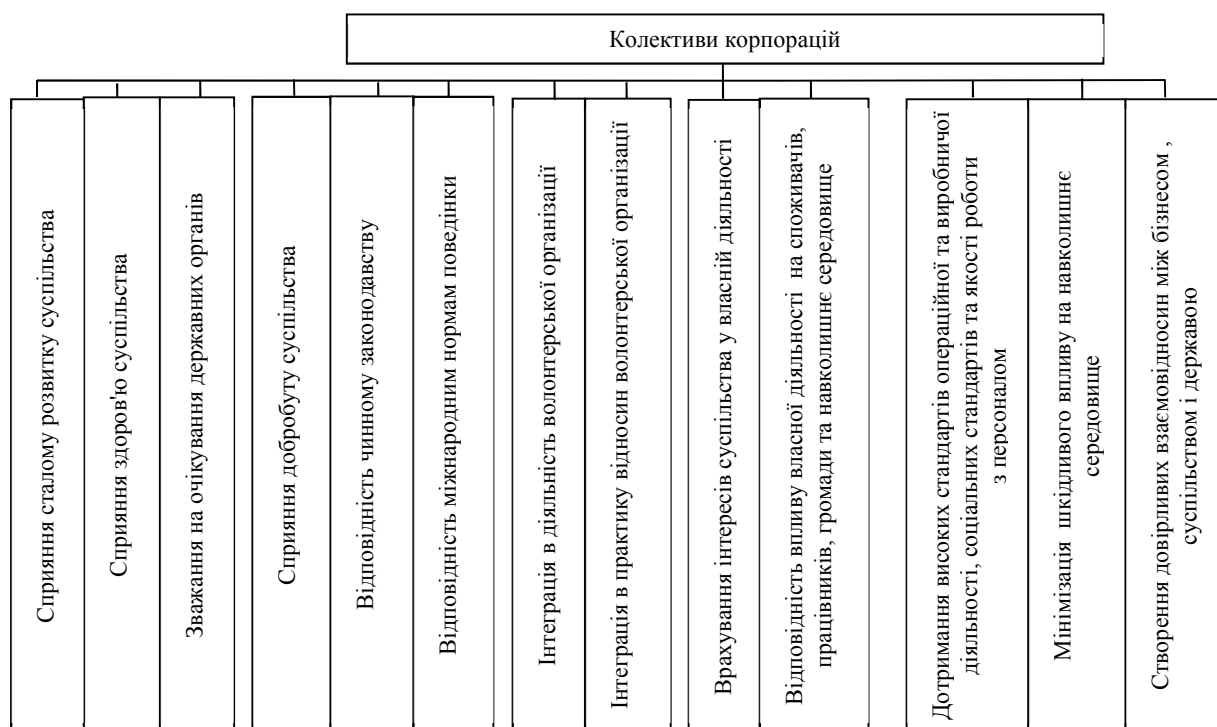
Найбільш узагальненими потребами в туризмі виступають потреби соціуму. Щодо них у розвитку волонтерського та волонтуристського руху в суспільстві, то в економічній площині вони існують, перш за все, у вигляді потреб забезпечення зростання продуктивності суспільної праці та потреб в зменшенні безробіття тощо.

Тобто, потреби соціуму в туризмі не обмежуються індивідуальними потребами. Вони спонукають не тільки окремі особистості, а й групи людей

Рис. 2. Основні індивідуальні потреби населення, що ініціюють та забезпечують розвиток волонтерського руху

Розроблено автором.

Рис. 3. Основні потреби колективів корпорацій, що ініціюють та забезпечують розвиток волонтерського та волонтуристського руху

Розроблено автором.

або підтримувати старе, або виступати за його усунення, за затвердження нового, спонукають до вирішення назрілих протиріч.

Потреби соціуму в туризмі класифікуються на матеріальні, духовні та суспільні, а їх обсяг і характер залежать як від рівня розвитку суспільства та суспільного виробництва, так і від умов діяльності та

місця різних груп людей в системі суспільних (зокрема. соціально-трудова) відносин. У соціумі складається ієрархія потреб, підґрунтям якої є матеріальні, перш за все економічні потреби, що визначають і забезпечують розвиток потреб духовних, частина яких ініціюється в суспільстві в волонтерський та волонтуристський рух.

Основою соціально-трудової сфери є соціально-трудова відносина. Тобто, соціально-трудова сфера в туризмі – це зона дії, межа поширення трудових відносин, відносин зайнятості та відносин розподілу й споживання туристично-рекреаційної частки національного доходу, де туризм як зайнятість – це, зокрема, діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб у волонтерстві та волонтуризмі й така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Структура соціально-трудової сфери (рис. 4) наочно демонструє, що зона дії волонтерства та волонтуризму, у широкому сенсі, відбивається в поширенні не тільки мотивації продуктивної нетрадиційної зайнятості та її ринку праці, а й міжкультурної комунікації, діалогу культур, відносин зайнятості, соціально-культурної сфери, соціального захисту населення, соціального партнерства, процесів

підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, тобто є черговою межею поширення відносин зайнятості соціально-трудової сфери.

У вузькому сенсі соціально-трудова сфера включає сферу зайнятості в туризмі з її процесами праці, що можуть бути різними як за формою, так і за тривалістю. За формою вони класифікуються щонайменше на дві групи: стандартна та нестандартні форми зайнятості. Волонтерство та волонтуризм відноситься до другої класифікаційної групи, як і неповна, непостійна, вторинна, неформальна, недо-, пере-, самозайнятість та зайнятість у домашньому господарстві.

У цілому зайнятість населення являє собою фундамент економічного зростання країни, вирішальний чинник створення валового національного продукту, матеріального й духовного добробуту людей, провідну сферу реалізації їхніх життєвих інтересів, основний засіб задоволення різноманітних потреб.

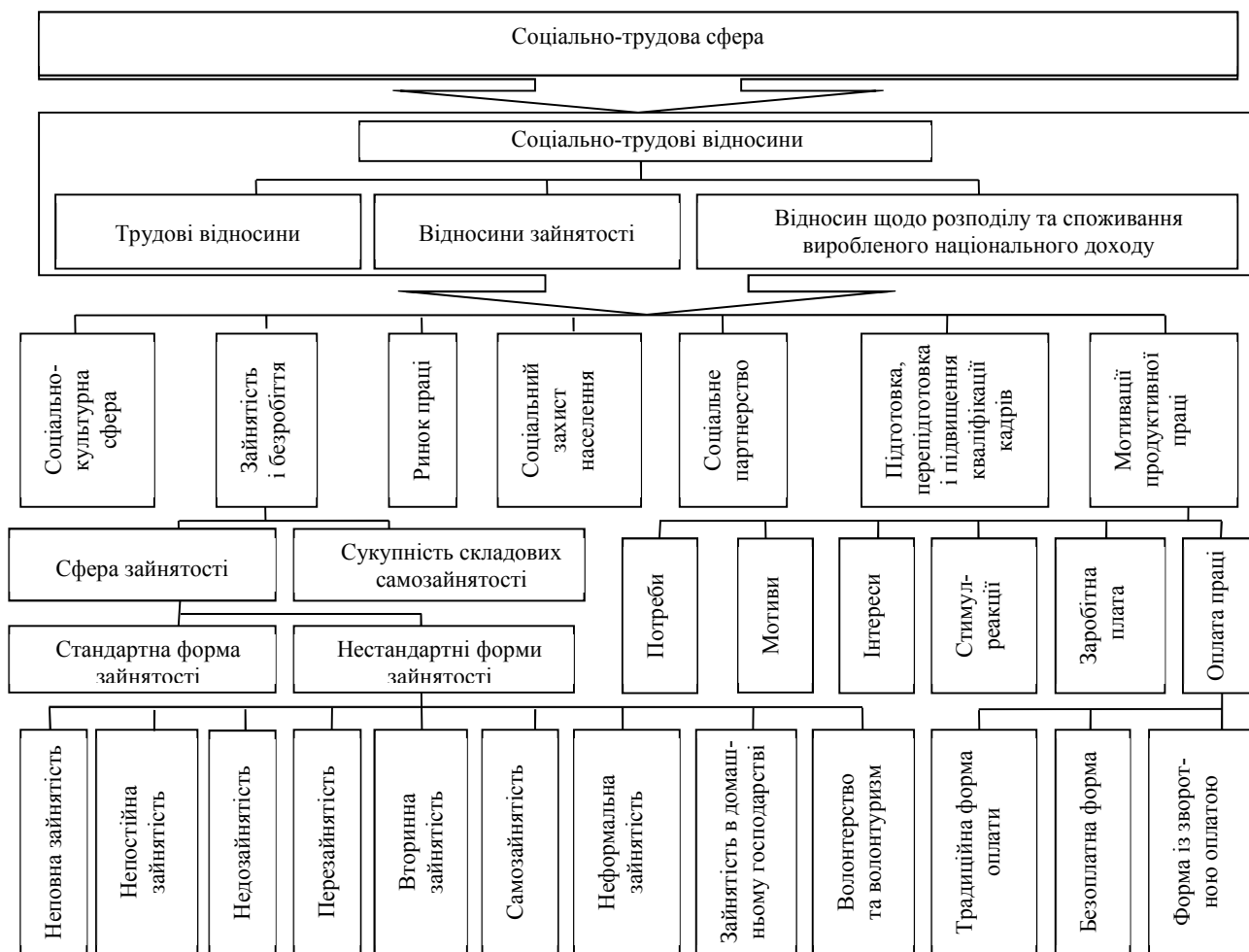

Рис. 4. Структура соціально-трудової сфери

Розроблено автором.
Джерела: [3 - 5].

Складові структури соціально-трудової сфери щільно зв'язані. Так, провідні українські дослідники соціально-трудова відносин обґрунтовано вважа-

ють, що складова «Зайнятість населення» є найважливішим результатом функціонування складової «Ринок праці» і визначає міру задоволення потреби

частки економічно активного населення в робочих місцях, що є наслідком взаємодії складових ринку праці, які аналогічні складовим кожного ринку: попит, пропозиція, ціна та конкуренція.

Ключову роль в формуванні структури та напрямів розвитку соціально-трудової сфери (й волонтерства та волонтуризму, зокрема) відіграє соціальна політика держави, бо центром соціально-трудової сфери є людина, що взаємодіє з ринковим середовищем з приводу організації процесу праці, умов зростання його продуктивності, формування особистих доходів, забезпечення соціального захисту тощо. Волонтерство та волонтуризм демонструють соціально-трудовій сфері можливість поширення форм оплати праці за рахунок використання, у відповідності з глобалізаційним напрямом соціальної політики держави, безоплатної форми праці та форми із зворотною її оплатою.

Аналіз складових соціально-трудової сфери дозволяє зробити висновок про те, що, по-перше, більшість з них пов'язана з проблемами сфери не тільки в теоретичному плані, а й в процесі практичного функціонування (й в туризмі, зокрема), а, по-друге,

соціально-трудові відносини є підґрунтям волонтерства та волонтуризму як складової соціально-трудової сфери.

За поширеним у літературних джерелах визначенням, соціально-трудові відносини – це комплекс взаємовідносин між їхніми сторонами – найманими працівниками та роботодавцями, суб'єктами й органами сторін за участю держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з найманням, використанням, розвитком робочої сили, винагородою за працю та спрямовані на досягнення високих рівнів якості життя та ефективності виробництва.

Ці відносини охоплюють широке коло питань – від соціально-економічних аспектів майнових відносин до системи організаційно-економічних та правових інститутів, пов'язаних з колективними та індивідуальними перемовинами, ухваленням договорів та угод, визначенням умов, форм і розміру оплати праці, згладжування трудових конфліктів, участю найнятих робітників в управлінні виробництвом тощо (рис. 5).

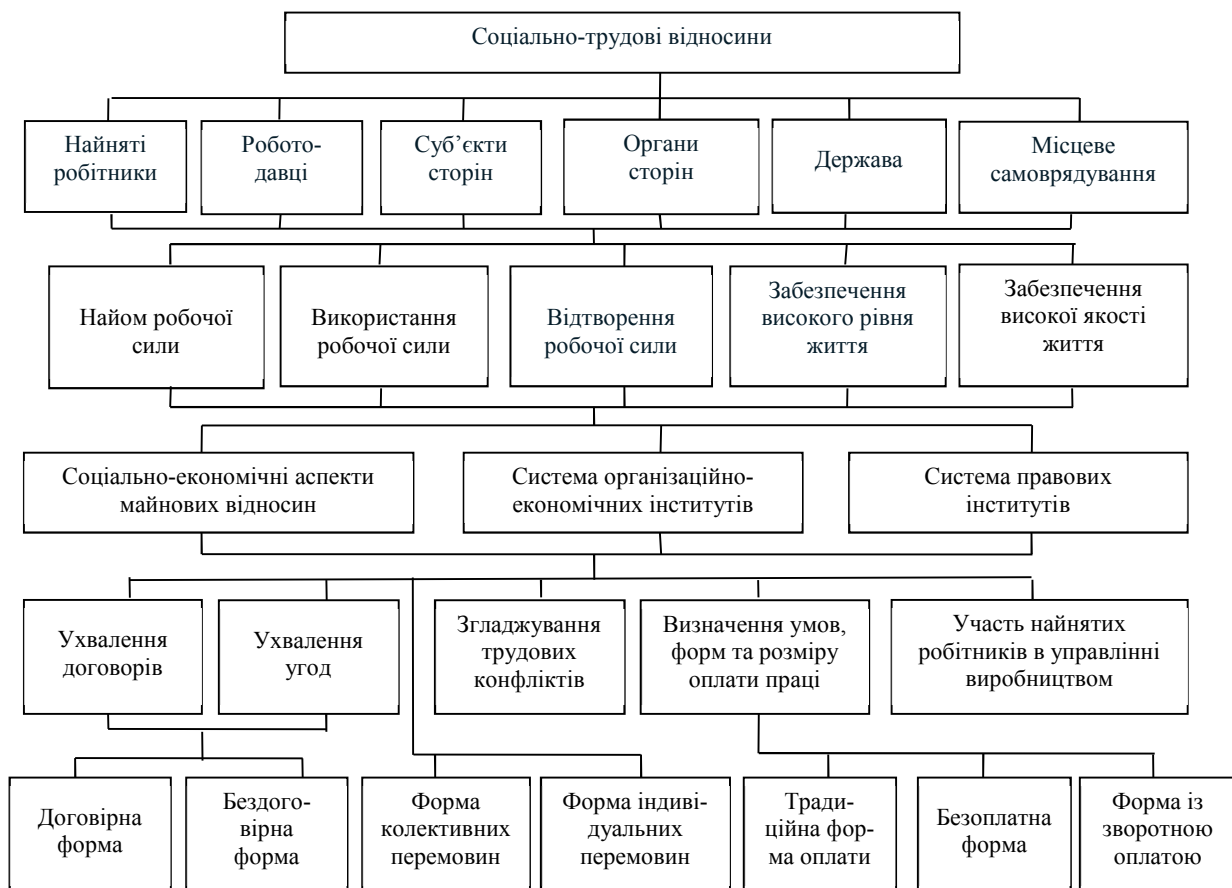

Рис. 5. Складові соціально-трудових відносин

Складено автором.

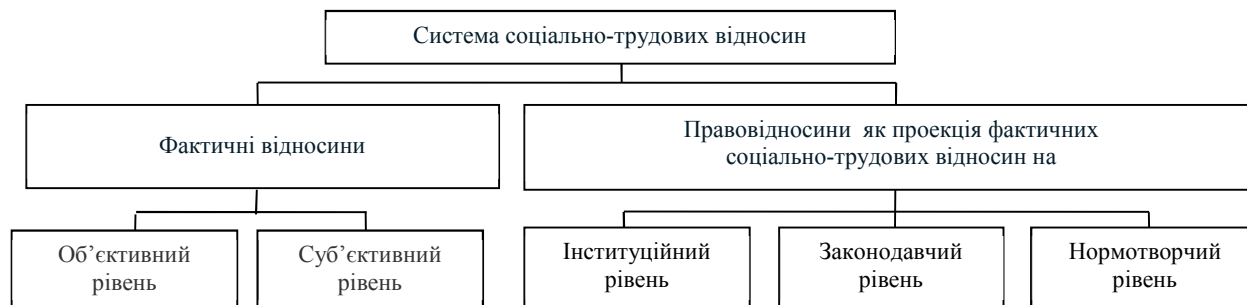
Джерело: [6].

Загальновізнано, що соціально-трудові відносини, як система, мають дві форми існування: перша – це фактичні соціально-трудові відносини, які

функціонують на об'єктивному та суб'єктивному рівнях, а друга – соціально-трудові правовідносини, які відображають проекцію фактичних соціально-

трудова відносин на інституційний, законодавчий і нормотворчий рівень (рис. 6).

Системи соціально-трудова відносин є динамічними і зазнають певних змін через різні причини економічного, політичного, соціального, технологічного, культурного, релігійного характеру тощо та розглядаються, передусім, у контексті трансформацій, які відбуваються в суспільному виробництві в цілому.

Рис. 6. Форми існування системи соціально-трудова відносин

Складено автором.

Джерела: [7 - 9].

За Ю. Осиповим, «соціальний спосіб виробництва відбиває організацію людини, суспільства та відбиває з боку людини та суспільства, а кожний спосіб виробництва має безліч конкретних втілень. Кожне ж конкретне втілення, відрізняючись якоюсь якісною особливістю, є не що інше, як форма способу виробництва. Форми способу виробництва існують як самі собою, так й в структурному, генетичному та логічному взаємозв'язку, складаючи не тільки перелік, а й систему форм. Багато форм субординовані одна до одної, бо одна форма є формою іншої, тобто є не тільки формою, а й підформою. Кожний спосіб виробництва має здібність реалізовуватися в переліку способів, що відносяться один до одного вже не як самостійні способи виробництва, а як підспособи одного способу виробництва. Такого роду підспособи виробництва за суттю є його укладами. Найбільш поширеними формами укладного типу є, наприклад, сільські та місцеві форми способу виробництва, що часто значно відрізняються один від одного». Тобто, є підстави розглядати волонтерство та волонтуризм як окремі форми укладного типу.

Ю. Осипов при дослідженні способів виробництва визначив, що «перехід від однієї історичної форми до іншої, що здійснюється як результат власного розвитку способу виробництва або його пристосування до зовнішніх обставин, що змінилися, є трансформація (зміна форми)».

Трансформація, за Ю. Осиповим, – це «й факт зміни форми, й сам перетин від форми до форми. Трансформація – це й перелік перетинів. Постійний процес еволюції, розвитку. Трансформація – якісний стрибок, перетин від якості до якості. Характерним є те, що спосіб виробництва не може взагалі

Видатний вчений Ю. Осипов визначив залежність послідовності понять «Господарська діяльність» – «Спосіб господарювання» – «Спосіб виробництва» – «Спосіб власності» – «Спосіб господарства» – «Соціальна сфера організації виробництва» – «Соціальний спосіб виробництва» – «Форми способу виробництва» як певний феномен суспільного життя.

існувати без трансформацій. Трансформація – закон життєдіяльності та умова життєдіяльності способу виробництва».

Трансформації можуть проходити по-різному: й як відносно спокійний та повільний процес, й як вибуховий, швидкий, перетворюючий. Вони можуть проходити безболісно, майже непомітно для свідомості, а можуть супроводжуватися колізіями, що безжалісно струшують суспільство. Трансформації можуть відбуватися практично стихійно, без особливої участі свідомої волі, але можуть проходити й за активною участю суб'єкта-перетворювача. Вони можуть відбуватися своєчасно, але можуть і з запізненням або з опередженням, що має, час від часу, не менше, а навіть більше негативних наслідків. Трансформації можуть бути всеохоплюючими, глибокими, а можуть бути частковими та досить поверхневими. Іноді їм вдається відбутися й в фіктивному характері, лише сімітував дієві зміни.

Так, трансформація зайнятості – це корінна зміна структури зайнятості населення, що виражається в поширені сфери додатку трудової діяльності та можливостей неформальної зайнятості, а також у зростанні ролі недержавного сектору економіки (рис. 7).

На відміну від трансформації зайнятості, трансформації соціально-трудова відносин є наслідками впливу таких інституційних чинників: розвитку продуктивних сил, нової структури та якості робочої сили; трансформації форм і методів організації виробництва; трансформації відносин власності; роздержавлення в соціально-економічній сфері та підвищення ролі соціального партнерства; піднесення якості життя й створення об'єктивних передумов демократизації, гуманізації відносин між пра-

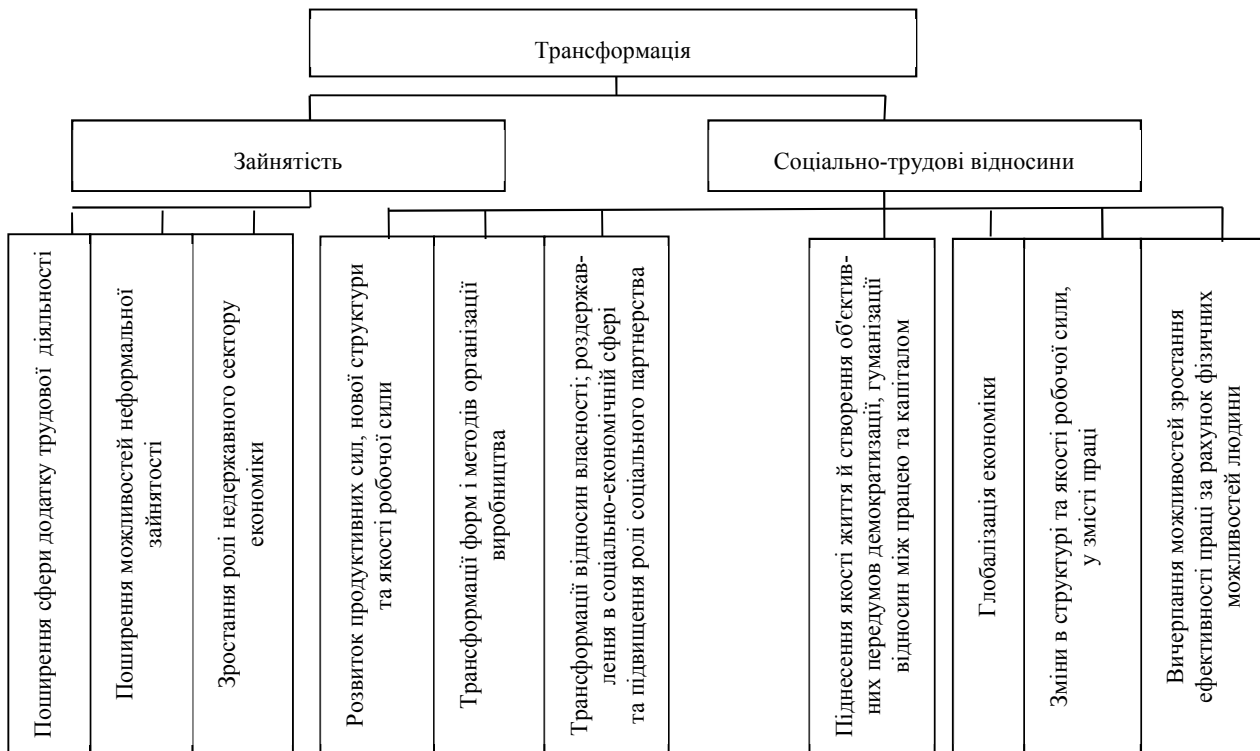

Рис. 7. Чинники трансформації зайнятості та соціально-трудових відносин

Складено автором
Джерела: [3; 7 - 9]

цею та капіталом; глобалізації економіки. До основних чинників трансформації соціально-трудових відносин також належать зміни в структурі та якості робочої сили, в змісті праці, а також вичерпання можливостей зростання ефективності праці за рахунок фізичних можливостей людини.

Саме ці чинники потребують нетрадиційних підходів до управління працею та вдосконалення соціально-трудових відносин. При цьому завдання полягає в тому, щоб привести в дію ті можливості людини, що пов'язані з її майстерністю, освітою та професійною підготовкою, системою інтересів та їх розвитком.

Тобто, процес трансформації соціально-трудових відносин перетинається з волонтерською та волонтуристською діяльністю на рівні її завдання, бо саме волонтерство та волонтуризм є діяльністю, що призначена для вирішення завдань, пов'язаних з майстерністю, освітою та професійною підготовкою, системою інтересів людини та їх розвитком, але вирішення цих завдань у волонтерстві, а особливо у волонтуризмі визначається значною специфікою.

Каталізатором змін характеру та змісту соціально-трудових відносин у сфері праці літературні джерела визначають еволюцію форм і методів організації виробництва як складову технологічної революції, але остання сама є складовою способу виробництва. Тому каталізатором трансформації сфери праці, в широкому значенні, можна визначити зміни способу виробництва.

Висновки. В статті досліджено волонтерську та волонтуристську діяльність як форму зайнятості в сучасних умовах. Основні висновки та результати досліджень зводяться до такого: волонтерство та волонтуризм виникли в процесі трансформації зайнятості в сучасних умовах та є симбіозом інноваційних форм соціально-трудових відносин та форм нестандартної зайнятості.

Література

1. **Осипов Ю.М.** Опыт философии хозяйства (хозяйство как феномен культуры и самоорганизующаяся система. Москва: Изд-во Московского университета, 1990. 382 с.
2. **Колот А.М.** Наука про працю і соціально-трудові відносини: становлення, начала теоретико-методологічного оновлення. *Праця в XXI столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток.* Київ: КНЕУ, 2012. Т. 1. 660 с.
3. **Фінансовий** словник. URL: <http://www.job-today.com.ua/terms.php?gnm=1006>.
4. **Колот А.М.** Соціально-трудова сфера в умовах глобальних викликів: тенденції, проблеми, можливості стійкого розвитку. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/.../2.do...>
5. **Гимпельсон В., Капелюшников Р.** Нестандартная занятость и российский рынок труда. Москва: ГУ ВШЭ, 2005. 36 с.
6. **Економіка праці та соціально-трудові відносини** / А.М. Колот, О.А. Гришанова, О.О. Герасименко та ін. Київ: КНЕУ, 2009. 711 с.
7. **Жадан О. В.** Трансформація соціально-трудових відносин у сучасному суспільстві. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Аpdu/2010_

1/ doc/3/05.pdf. 8. **Чухно А.А.** Основи економічної теорії. URL: http://library.if.ua/book/61_4366.html. 9. **Колот А. М.** Глобалізація як чинник трансформації соціально-трудових відносин / Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. URL: <http://ecolib.com.ua/article.php?book=20&article=2299>.

Крапівіна Г. О. Волонтерство та волонтуризм: нестандартні форми зайнятості в туризмі

В статті досліджено волонтерську та волонтуристську діяльність як форму зайнятості в сучасних умовах. Волонтерство та волонтуризм в світі розглядаються як особлива сфера діяльності, якій притаманні й загальні закони економічного розвитку та єдині правила та закономірності діяльності, й особливості, пов'язані із специфікою надання волонтерських та волонтуристських послуг. Під впливом останніх закономірностей розвитку волонтерства та волонтуризму набувають специфічних рис (у туризмі зокрема), які дозволяють визначити їх і поширенням соціально-трудових відносин, і туристичною діяльністю як зайнятістю в сучасних умовах. Процес трансформації соціально-трудових відносин перетинається з волонтерською та волонтуристською діяльністю на рівні її завдання, бо саме волонтерство та волонтуризм є діяльністю, що призначена для вирішення завдань, пов'язаних з майстерністю, освітою та професійною підготовкою, системою інтересів людини та їх розвитком, але вирішення цих завдань у волонтерстві, а особливо в волонтуризмі визначається значною специфікою. Волонтерство та волонтуризм виникли в процесі трансформації зайнятості в сучасних умовах та є симбіозом інноваційних форм соціально-трудових відносин та форм нестандартної зайнятості.

Ключові слова: волонтерство, волонтуризм, туризм, зайнятість, соціально-трудові відносини.

Крапівіна Г. А. Волонтерство и волонтуризм: нестандартные формы занятости в туризме

В статье исследуются волонтерская и волонтуристская деятельность как форма занятости в современных условиях. Волонтерство и волонтуризм в мире рассматриваются как особая сфера деятельности, которой присущи и общие законы экономического развития и единые правила и закономерности деятельности, и особенности, связанные со спецификой предоставления волонтерских и волонтуристских услуг. Под влиянием последних закономерности развития волонтерства и волонтуризма приобретают специфические черты (в туризме в

частности), которые позволяют определить их и расширением социально-трудовых отношений, и туристической деятельностью как занятостью в современных условиях. Процесс трансформации социально-трудовых отношений пересекается с волонтерской и волонтуристской деятельностью на уровне ее задач, потому что именно волонтерство и волонтуризм являются деятельностью, которая предназначена для решения задач, связанных с мастерством, образованием и профессиональной подготовкой, системой интересов человека и их развитием, но решение этих задач в волонтерстве, особенно в волонтуризме определяется со значительной спецификой. Волонтерство и волонтуризм возникли в процессе трансформации занятости в современных условиях и являются симбиозом инновационных форм социально-трудовых отношений и форм нестандартной занятости.

Ключевые слова: волонтерство, волонтуризм, туризм, занятость, социально-трудовые отношения.

Krapivina G. Volunteering and voluntourism: non-standard forms of employment in tourism

The article explores volunteer and voluntourism activities as a form of employment in modern conditions. Volunteering and voluntourism in the world are regarded as a special sphere of activity, which is characterized by general laws of economic development and uniform rules and patterns of activity, and features related to the specifics of providing volunteer and voluntourism services. Under the influence of the latest patterns of development of volunteer and voluntourism acquire specific features (in tourism in particular), which allow to determine them and the expansion of social and labor relations, and tourism activities as employment in modern conditions. The process of transformation of social and labor relations intersects with volunteer and voluntourism activities at the level of its tasks, because it is volunteer and voluntourism that are activities that are designed to solve tasks related to skill, education and vocational training, the system of human interests and their development, but the solution These tasks in volunteering, especially in voluntourism, are determined with considerable specificity. Volunteering and voluntourism arose in the process of transforming employment in modern conditions and is a symbiosis of innovative forms of social and labor relations and forms of precarious work.

Keywords: volunteering, voluntourism, tourism, employment, socially-labor relations.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018

Прийнято до друку 19.06.2018